

Faizsiz Bankacılık Sistemi ve İran Uygulamasının Değerlendirilmesi

Interest-Free Banking System and Evaluation Of Iran Application

Elnaz Shamekhi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi,
Ankara, shamekhi.e@gmail.com

Öz

Bu çalışmada dünyada giderek yaygınlaşan faizsiz bankacılık sistemi bağlamında İran'daki faizsiz bankacılık sistemi incelenmiştir. İran'a uygulanan ambargonun kaldırılmasıyla dünyaya açılan İran pazar hacminin tüm Dünya ülkelerinin merceğinde olması hem de İran-Türkiye arası bankacılık sektöründe yapılabilecek yatırımların büyüklüğü bu çalışmanın ortaya çıkmasında etken olmuştur. Türkiye açısından yeni fırsatlar doğurabilecek bu durum oldukça önemlidir. Bu nedenle, çalışmada öncelikle faizsiz bankacılık uygulamaları İslami bankacılık açısından değerlendirilmiştir. İran bankacılığındaki fon toplama ve kullandırma işlemleri incelenmiştir. Türkiye'nin çok uluslu mekanizmalardaki etkinliği göz önünde tutulursa İran ile birlikte yapılabilecek projelerle uluslararası sistemin yaygınlaştırılmasına katkı sunulabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler : İslami Bankacılık, Faizsiz Bankacılık, Katılım Bankacılığı, İran Bankacılık Sistemi

Abstract

This study evaluates Iranian systems in concordance with ever growing worldwide interest-free banking sector. Iranian market size opening to the world following removing sanctions that all nations focus and investment size in banking sector between Iran and Turkey motivated to study Iran. It is also of great significance for Turkey to result in new opportunities. Therefore, interest-free banking system is evaluated in concordance with Islamic banking. Fund collecting and delivering means are examined in Iranian baking system. Contribution may be made to widening international system by joint projects with Iran provided that Turkey's efficient position in multi-national mechanisms.

Keywords : Islamic Banking, Interest-free Banking, Participatory Banking, Iranian Banking System

Giriş

Bu çalışmanın iki farklı amacı bulunmaktadır. Çalışmanın öncelikli amacı dünyada giderek yaygınlaşan faizsiz bankacılık sisteminin incelenmesidir. İkinci amaç ise İran'daki faizsiz bankacılık sisteminin ele alınmasıdır.

İran'a uygulanan ambargonun kaldırılmasıyla dünyaya açılan İran pazar hacmi tüm Dünya ülkelerinin merceğindedir. Türkiye açısından da yeni fırsatlar doğurabilecek bu durum oldukça önemlidir. Zira İran-Türkiye arası bankacılık sektöründe yapılabilecek yatırımlar için yeterli bilgi elde mevcut değildir.

İran ve Türkiye birbirinden farklı özelliklere sahip olmasına rağmen benzer özellikler ve değerler barındırmaktadır. İki güçlü Ortadoğu ülkesi olan İran ve Türkiye arasındaki güçlü sosyal ve ekonomik bağlar iki taraf için de olumlu sonuçlar oluşturacaktır. Bu nedenle aradaki benzerlikler kadar farklılıkların da incelenmesi ve bilinmesi atılacak adımların sağlamlığı açısından bakış açısı sağlamaktadır. Sağlam atılan adımlar ise iki ülkenin sektörü için de olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Çalışmada öncelikle genel kavramlardan yola çıkılarak ön bilgi sağlanmış, bankacılık hakkında genel bilgiler ve bankacılığın tarihçesi ve türleri verilerek sistemin tamamına ve bütün sistem içinde faizsiz bankacılığa değinilmiştir. Daha sonra İran bankacılığına, tarihi gelişimine ve faizsiz bankacılığın bu sistemdeki yerine ayrıntılı şekilde yer verilmiştir. Sonuçta ise görüş ve öneriler belirtilmekte ve çalışmanın özeti ile birlikte genel bir değerlendirme sunulmaktadır. Böylece yapılacak araştırma ve uygulamalara bir kaynak olması amaçlanmaktadır.

1. Bankacılık ve Finansal Sistemdeki Yeri

Finansal sistem; finansal araçlar, finansal kurumlar ve finansal piyasalar olmak üzere üç temel bileşenden oluşur. Finansal araçlar madeni para, banknot, tahvil, hisse senedi vb. geleneksel araçlar olabileceği gibi swap, future, hazine bonoları, varlığa dayalı menkul kıymetler ve opsiyon borsaları gibi yeni araçlar da olabilmektedir. Finansal kurumlar bankalar, bankerler, sigorta şirketleri, borsalar gibi öğelerden oluşmaktadır. Finansal piyasalar ise finansal varlıkların alım satımının gerçekleştirildiği piyasalardır.

Finansal sistem, tasarruf sahipleri ile kaynak ihtiyacı olanlar arasında kaynak aktarımını sağlayan bir mekanizma rolündedir. Finansal sistem, kaynak aktarımının fon fazlası olan gruplar ile fon ihtiyacı olan gruplar arasında işlemlerin düzenli ve optimal bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Ekonominin temel tüketim birimi olan hanehalkı, kaynakların sahibi ya da fonların arz edicisidir. Serbest piyasa ekonomisi açısından en fazla fon sahibi hanehalkıdır. Benzer şekilde firma da temel üretim birimi ya da fon talep edicisi olarak tanımlanmaktadır (Parasız, 2005:13). Çünkü piyasada en fazla sermaye ihtiyacı duyan birim firmalar veya işletmelerdir.

Ayrıca finansal sistem, farklı birimler tarafından verilen tasarruf ve yatırım kararlarını vade, miktar ve faiz oranları açısından uyumlu hale getirmektedir. Finansal piyasalar, finansal sistem içerisinde dağıtık halde bulunan fonların bir araya getirirken, kaynakları getirisi en yüksek yatırımlara yönlendirmektedir.

Finansal sistemlerde işlemlerin iki ayrı formda gerçekleştiği görülmektedir. Şayet fon arz edicileri ile talep edicileri herhangi bir aracı kullanmadan menkul kıymetlere ilişkin işlemleri gerçekleştiriyor ise doğrudan finansmandan bahsedilmektedir. Daha açık ifade ile; doğrudan finansman, finansal piyasalarda her iki tarafın aralarında herhangi bir finansal kurumun aracılığını kullanmadan karşı karşıya gelmesidir. Kısacası, fon talep eden taraf ihtiyaç duyduğu fonları doğrudan menkul kıymet satışı ya da vade sonunda fon arz eden tarafa geri verilen bir

belge karşılığında temin etmektedir. Doğrudan finansman yöntemi işlem maliyetlerini azaltmakla birlikte, yeterli fonlara ulaşamama riskini barındırmaktadır. Ayrıca zamanında işlemlerin yapılması da aksayabilmektedir.

Ancak işlemler bir aracı kullanılarak yerine getiriliyor ise dolaylı finansman kullanıldığı anlamına gelmektedir. Dolaylı finansmanda, finansal kurumlar tarafından fon talep eden tarafın ihraç ettiği finansal varlıklar satın alınmaktadır. Öte yandan, bunun karşılığında fon sahibi olan taraflara kendi ihraç ettiği başka menkul kıymetleri satmaktadır.

Bu açıdan basit bir ifade ile banka, fonları toplayarak fon talep edenlere aktaran işletme olarak tanımlanabilir. Daha geniş bir tanımla banka; sermaye, para, kredi konularına giren her çeşit işlemleri yapan ve bunları düzenleyen, özel veya kamusal kişilerle işletmelerin bu alandaki her türlü ihtiyaçlarını karşılama faaliyetlerini temel iştiğal alanı olarak seçen ekonomik bir birimdir (Eyüpgiller, 2003: 2).

Zamanla gelişen banka kavramı en geniş şekliyle; kendi öz kaynakları ile birlikte, belli bir süreyle ücretsiz veya belli bir ücret mukabilinde sağladıkları mevduat gibi yabancı kaynakları da kullanarak, müşterilerinin kredi ve diğer finansal ihtiyaçlarına cevap veren, yani para ve kredi ticareti yapan ve çeşitli finansal hizmetleri yerine getiren kurumları kapsamaktadır (Yıldırım, 2006: 7).

Temel olarak bankalar mevduat toplayan, kredi veren, para ve kredi politikalarının uygulanmasına yardımcı olan, aracılık yapan, sanayi kuruluşlarına destek olan, iştiraklerde bulunan, kişilerin menkul kıymetlerini koruyan, borsa faaliyetlerine fiilen katılan, kalkınmaya destek veren, yönlendiren kuruluşlardır (Özcan, 2007: 6).

Para ve diğer menkul kıymetlerle finansal hizmetler sunan bankaların genel olarak ödeme araçlarının yönetimi, portföy yönetimi, fon transferleri ve risk paylaşımının saptanması ve alacakların işlenmesi, daha iyi bilgi edinme ve işlem maliyetlerinin azaltılması olmak üzere dört temel işlevi bulunmaktadır (Parasız, 1994:12).

Bankalar, ekonomideki mevcut fonlara aracılık edip, bu fonların etkin bir şekilde kullanım alanlarına iletilip, yatırım tüketim gibi alanlarda değerlendirilmesine aracılık etmek suretiyle ekonomide etki yaratmaktadır. Ayrıca bankalar kaydi para yaratarak dolaşımdaki paranın miktarını etkileyip fiyat mekanizmasına tesir edebilmekte ve ekonomiye yerli ve yabancı para cinsinden likidite sunmaları nedeniyle merkez bankaları para politikalarına yardımcı olmaktadır (Küçükbüçakçı, 2004: 3). Bankacılığın farklı işlevleri söz konusudur. Bunlar; finansal işlemler için aracılık etmek, kredi, para politikaları gibi ekonomi açısından önemli politikaları uygulamak, menkul kıymetler alımı ve bunların satılmasını gerçekleştirmek, ödeme kolaylığı sağlamak (banka kartı, kredi kartı, vb.), kıymetli varlıkların güvende tutulmasını sağlamak (kiralık kasa), iç ve dış ticarete aracılık yapmak, ülke ekonomisinde dengeyi sağlamak, finansal yapının etkinliğini sağlayarak, yapıyı güçlendirmek, makroekonomik istikrarı sağlamaktır (Demir, 2015: 15).

Bankacılık, ortaya çıkışının ilk zamanlarından bu yana sürekli gelişen ve değişen bir sektör olmuştur. İlk zamanlarında basit bir yapısı olan bu sistemin daha sonra gelişen ve değişen dünyaya uyum sağlaması gerekmiştir. Küreselleşme faaliyetleri sonucu sınırların ortadan kalkması, internetin tüm dünyaca kullanılan ve vazgeçilemez bir faktör olması, günümüzde çalışan insanların oranındaki artış, şehirleşme faaliyetleri sonucu artan trafik sorunu ve kargaşa gibi nedenlerden dolayı bankacılık faaliyetleri de etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Günümüzde internet bankacılığı, mobil bankacılık gibi pek çok düzenleme sonrasında keskin sınırlar kalkmış, insanlar işlemlerini kolaylıkla halledebilir duruma gelmiştir. Sadece internet ya da mobil bankacılık alanında değil başka alanlarda da gelişim gösteren ve büyüyen bankacılık

sektörü pek çok farklı kola ayrılmış, pek çok bankacılık türünün oluşması sonucu faaliyet alanlarını genişletmiştir.

20. yüzyılda kapitalist sistem ve İkinci Dünya Savaşı gibi önemli etkiler bırakan durumlar sonucu bankacılık sektörü de zamanın gereklerine uyum sağlayarak değişime gitmiştir. Bankacılık sisteminin olgunlaşması ve modern sistemin oluşturulması bu dönemde gerçekleşmiş ve 1907 yılında ABD Merkez Bankası (Federal Reserve Bank)'nın kurulması ile bu adım somutlaşmıştır. Gelişmiş ekonomilerin özellikle finansal olarak kalkınmalarını sağlamak adına “*Kalkınma Bankacılığı*” hamlesi başlamıştır. Bu bankalar özel yasalar yoluyla devlet tarafından kurulmuşlardır.

Benzer değişim sadece konvansiyonel bankacılıkta yaşanmamış, İslami bankacılık adı altında bir sektör de oluşmuştur. 20. yüzyıla kadar Müslüman tacirler, finansman ihtiyaçlarını genel olarak karz-ı hasen, mudârabе, muşârake, mufâvaza, vucûh, mugârase, musâkât gibi yöntemlerle karşılamışlardır. Bununla birlikte 13. yüzyıldan itibaren giderek büyüyen para vakıfları da önemli bir finans kaynağı olmuştur (Döndüren, 2002: 77). Ancak bu yöntemler, küçük çaplı kaynak ihtiyaçlarını karşılamada gösterdikleri başarıyı, büyük sermaye ihtiyaçlarını karşılamada gösterememişlerdir.

Sanayi devriminden sonra dev projelere finansman sağlamak için daha gelişmiş yöntem İslami kurallara uygun bir bankacılık arayışı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanmıştır (Kumaş, 2007: 288). Bağımsızlığın yeni kazanılmış olması ve İslamî mirasın bilincine varılması sonucunda, İslamiyet'in öğretilerine uygun modern finansman araçları geliştirilmeye ve İslamî bankacılık kavramı ciddi olarak tartışılmaya başlamıştır. Faizsiz bankacılığın İslam ülkeleri coğrafyasındaki tarihsel gelişimini doğuş, gelişme ve olgunluk olmak üzere üç aşamada incelemek mümkündür.

Mısırlı Ahmet en-Neccâr, 1963 yılında öncü bir girişimde bulunmuş ve fâizsiz bankacılık fikrini ortaya atmıştır (Çizakça, 1999: 195). Faizsiz bankacılık sistemi 1972 ve 1975 yılları arasında doğmuştur. Faizsiz bankacılık sisteminin doğduğu yılların petrol gelirlerine denk gelmesi dikkat çekicidir. İslam ülkelerinden gelirin artması bankacılık sistemine olan ihtiyacı doğurmuştur. İlerleyen zamanlarda İslam ülkelerinde faizsiz bankacılıkta artış yaşanmıştır. 1971'de Mısır'da, 1975'te Dubai'de kurulan bankalar ilk İslam bankaları olmuşlardır. Ayrıca Cidde'de 1974 yılında kurulan, sonraki yıl faaliyette bulunan ve şuanda da varlığını sürdüren İslam Kalkınma Bankası varlığını devam ettiren faizsiz ilk bankadır.

Hızlı bir gelişme dönemi yaşan faizsiz bankacılık sisteminin 1976 ve 1983 yılları arasındaki dönemde yaygınlaştığı ve büyüdüğü görülmektedir. Arap körfezinden Malezya'ya, İngiltere'ye ve diğer alanlara hızla yayılmıştır. Sadece ulusal faizsiz bankaların değil aynı zamanda uluslararası bankaların sayısında da artış olmuştur.

1983'ten günümüze faizsiz bankacılık olgunlaşma dönemindedir. Faiz oranlarında yükseliş olması ve doların güçlenmesinin yanı sıra Arapların petrol gelirlerinde bir düşüş olmuş, OPEC ülkeleri ekonomik gerileme ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu ekonomik düşüşe rağmen Amerika'nın çeşitli bölgelerinde Arap bankaları kurulmuş, Türkiye, İran ve Pakistan gibi ülkelerde faizsiz bankacılık türü kurulmuştur. Türkiye bu sistemin ilk adımlarını 1983'te atmıştır. Bugünün Katılım Bankaları, o yılda Özel Finans Kurumları adıyla faaliyete başlamıştır.

Dünya'da başta İngiltere olmak üzere Rusya ve Malezya gibi ülkeler de katılım bankacılığını uygulamaktadırlar. Katılım bankacılığı ayrı yapılmayan ülkelerde ise konvansiyonel bankacılık faaliyetlerinin içerisinde katılım bankacılığına yer vermektedirler.

1970 yıllarına dayanan bu bankacılık, Körfez ülkelerindeki petrol fiyatlarındaki yükseliş sonrasında ortaya çıkan sermaye birikimi sebebiyle oluşmuştur. Daha sonra İslami bankacılık

Dünya’da çeşitli yerlerine yayılmıştır. Bugün çoğu Orta Doğu ve Asya’da olmak üzere seksenin üstünde İslam bankası faaliyet göstermektedir (Kumaş, 2007: 288). İran, Pakistan ve Sudan, tüm bankacılık sistemini İslam Bankacılığına çevirmiştir. Bu bankaların, genel bankacılık sistemindeki pazar payları, 1970’lerin sonunda % 2 iken 2000’li yılların başında % 10’u geçmiştir (Aggarwal ve Yousef, 2000: 93). Bu pazarın içinde ise 2016 yılı itibariyle sadece İran’ın payı %36 olarak raporlanmıştır (Hasan ve Dridi, 2010: 14).

Klasik bankacılık anlayışı yerini emeklilik fonları, likit fonlar ve türev piyasalara bırakmaya başlamıştır (Allen ve Santomero, 1999:2). Bankaların varlıklarındaki azalma araştırmacılar tarafından yapılan bu tespiti doğrular niteliktedir. Diğer taraftan, alternatif hizmet dağıtım kanalları konvansiyonel hizmetlere nispeten işlemlerin sosyal maliyetlerini de 1,5-2 katı kadar azaltmaktadır (Humphrey ve diğ., 2001:216). Gelişen teknoloji ile banka dışı mali sektör tarafından geliştirilen finansal inovasyonlar da klasik bankacılık anlayışını tehdit ederken, aynı zamanda piyasaların risk seviyesini yükseltmektedir (Allen ve Santomero, 1999:7). Ayrıca, finansal hizmetlerde giderek artan rekabet alternatif dağıtım kanallarının geliştirilmesi ve kullanılması ile sonuçlanmıştır (Daniel, 1999:72). Müşteri sadakatini sağlamak isteyen finansal kurumların müşterilerine inovatif hizmetler sunması bir gereklilik halini almıştır.

2. İslami Bankacılık

İslami bankacılık sistemi Şeriatla belirlenmektedir. Şeriat, faizi ve aynı zamanda tefeciliği yasaklamaktadır. İslami bankacılıkta faiz olmadığı için toplanan mevduatlar reel ekonomide kullanılmaktadır. Kar ve zararın ortaklığı faiz sistemine tercih edilmiştir. İslam ekonomisinde faiz ortadan kaldırılarak risk ve karın paylaşımına dayanan bir sistem getirilmektedir (Kuran, 2002: 76). İslami bankacılıkta vade farkı ile para alım satımı söz konusu olmazken ortaklık usulü ile mal alım satımı yapılabilmektedir (Güngör, 2015: 24). İslam hukukuna aykırı olmamak kaydıyla İslami esasları göz önünde bulundurarak finansman sağlamak meşru bir yöntemdir.

İslami bankacılığın konvansiyonel bankacılıktan farkları; yatırım yapacakları işler ve müşteriler ile ilgili çok fazla bilgi toplamaları, incelemeleri ve karar alırken tedbirli davranmalarındır. Güvenilir müşteri ve güvenilir projenin ne olduğuna karar verilmektedir. Gerekli analizler ve çalışmalar sonucu gereken desteğin sağlanıp sağlanmayacağına karar verilmektedir. Bu da riski en aza indirmektedir. Bilinçli tercihler genelde olumlu sonuçlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla İslami bankacılık diğer bankacılık sektörlerinden daha sağlam bir yapı sergilemektedir. Rastgele finansal destek vermek mevduat bankacılığında çeşitli sorunlara ve krizlere neden olmuştur. İslami bankacılıkta projelere ve müşterilere rastgele ve kolay finansal destek sağlanmadığı, müşteri ve proje profili iyi belirlenmiş olduğu için krizlerden etkilenme oranı çok düşüktür.

İslami bankacılık ilk olarak Körfez Bölgesinde başlamıştır. Bu bölgedeki İslami bankacılığın yaygın olarak gerçekleştirildiği yerler; Abu Dabi, Bahreyn, Dubai, Katar, Kuveyt ve Suudi Arabistan’dır. Uzakdoğu Bölgesinde zengin Müslüman nüfusu olması nedeniyle İslami bankacılık oldukça gelişmiştir. Bu bölgedeki İslami bankacılığın yaygın olarak gerçekleştirildiği yerler; Brunei, Endonezya, Malezya ve Singapur’dur. Her geçen gün önem kazanan faizsiz bankacılık sistemine kayıtsız kalamayan Batı Piyasasının merkezi Londra’dır. İslami bankacılık, normal bankaların çatısı altında, yani alt birimlerinde işlem yapmaktadır.

2.1. İslami Bankacılığın Fon Toplama Yöntemleri

İslami bankacılığın fon toplama yöntemlerini icara ve istisna olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür. Bunlardan icara; konvansiyonel bankaların çalışmalarına benzer bir yöntemdir. Reel sektör ürünlerinin finansmanını sağlamak için gereken kaynağı ayarlar. Bu reel ürünler

gayrimenkul ve makine gibi ürünlerdir. En yaygın kullanımı; devredilen mülkün kira sözleşmesinin sona ermesidir.

Diğer fon toplama yöntemi olan istisna ise genellikle inşaat ve tarım projelerinde kullanılan, var olmayan ancak gelecekte var olacak bir malın alıcılara satılmasıdır. Peşinat karşılığı mala sahip olma hakkını kazanan müşteriler geri kalan tutarı ise taksit şeklinde bankalara öderler. Bu yöntem Körfez ülkelerinde oldukça yaygın bir sistemdir. Büyük projelerin finansmanında kullanılmaktadır.

2.2. İslami Bankacılığının Yaygın Kaynak Kullandırma Yöntemleri

İslami bankacılığında yaygın olarak kullanılan kaynak kullandırma yöntemleri arasında icara, isticrar, istisna, karz-ı hasen, menafaa, mudarabe, murabaha, müsaveme, müşareke, muzaraa, müsakat, selem, sukuk, tekafül ve teverruk bulunmaktadır.

İslami bankacılığında yaygın olarak kullanılan kaynak kullandırma yöntemlerinden icara konvansiyonel bankaların çalışmalarına benzer bir yöntemdir. Reel sektör ürünlerinin finansmanını sağlamak için gereken kaynağı ayarlar. Bu reel ürünler gayrimenkul ve makine gibi ürünlerdir. En yaygın kullanımı; devredilen mülkün kira sözleşmesinin sona ermesidir.

Kaynak kullandırma yöntemlerinden isticrar alıcının, satıcıya belir bir malın ne zaman alacağını söylemesi ve bunun için bir taahhütte bulunmasıdır. Bankacılık faaliyetlerinde bu durum genelde müşteri adına ödenen faturalarda rastlanır.

İstisna ise genellikle inşaat ve tarım projelerinde kullanılan, var olmayan ancak gelecekte var olacak bir malın alıcılara satılmasıdır. Peşinat karşılığı mala sahip olma hakkını kazanan müşteriler geri kalan tutarı ise taksit şeklinde bankalara öderler. Bu yöntem Körfez ülkelerinde oldukça yaygın bir sistemdir. Büyük projelerin finansmanında kullanılmaktadır.

Bir diğer kaynak kullandırma yöntemi olan karz-ı hasen günlük faizsiz kredilerdir. Yerli para kullanılması mümkün olmaktadır. Kredi verilen kişiler maddi sıkıntıda olan kişilerdir. Bu kişilerin ihtiyaç duyduğu miktarlar verilir ve para geri ödenirken herhangi ekstra kar sağlanmaz. Para müşteriye verildiği tutar üzerinden geri alınır. Bir menfaat söz konusu değildir. Bu yöntem oldukça insancıl bir yöntem olmakla birlikte insanlar açısından güzel duygular uyandırmaktadır. Özellikle İslami bankacılığın konvansiyonel bankacılıkla birbirlerinden ayrıldıkları en temel noktalardan biri de bu yöntem olmaktadır.

Bankaların iletişim ve ulaşım gibi sektörlerde faaliyette bulunan firmaların bilet ve kontör gibi hakların mülkiyetini peşin olarak firmalardan satın almalarına menafaa denmektedir.

Yöntemlerden bir diğer olan mudarebe sermaye ve emek ortaklığına verilen addır. Banka burada, yatırım için gerek duyduğu kaynakların tümünü, müşteri ise emeğini ortaya koymaktadır. Oluşan kar, işlemlerin başında kararlaştırılan oranlarda müşteri ve banka arasında paylaşılmaktadır. Bu yöntem çoğunlukla ticaret finansmanı olarak kullanılır.

En çok kullanılan finansman yöntemlerinden birisi de murabahadır. Bankalar bu metotta, müşterilerinin talep ettiği malı satın alarak önceden kararlaştırılmış taksit tutarları ile vade farkı da eklenerek müşteriye satmaktadır. Müşteri her aşamada bilgilendirilmektedir. Yani mala ödenen miktarı ve bu tutar başına düşen kar payının miktarını bilmektedirler. Bu yöntem oldukça pratiktir. Ayrıca getirisi de yüksek olmaktadır. Mikro işletmeler için önemli olan murabaha Türkiye’de en fazla kullanılan yöntemdir. Çünkü bu yöntem kısa vadeli ve orta vadeli ticari kredi vermektedir. Esnek bir sistem sunan bu yöntem kritik öneme sahiptir.

Bir diğer kaynak kullandırma yöntemi olan müsavemede, bir eşyanın pahalandırılması ve sonrasında pazarlanması söz konusudur. Bu yöntemin fıkhındaki açıklamasına bakılacak olursa;

bir eşyanın ederini ve oluşacak karı açıklamadan uygun şekilde pazarlanması şeklinde açıklamak gerekmektedir. Murabahaya benzer bir metottur. Fakat temel farkı alıcının malın maliyetinden haberdar olmamasıdır.

Müşareke yönteminde sermaye müşteri ve banka arasında ortak karşılanmaktadır. Bu durumun sonucunda ortaya çıkan kar, başlangıçta kararlaştırılan oranlarda bölüşülmektedir. Bu oran, banka ve müşterinin sermayeye yaptıkları katkı oranına göre paylaştırılmak zorunda değildir. Müşteri kattığı emekten dolayı fazla pay alabilmektedir. Kar payları oranında bölüştürülmek durumunda olmasa da oluşabilecek zarar durumunda, zarar payları oranında bölüştürülür. Yöntem çoğunlukla sanayi finansmanında kullanılmaktadır.

Ziraat ortaklığında kullanılan yöntemlerden birisi muzaraadır. Minimum iki kişiden oluşan bir grubun tarım alanında birlikte iş yapmasıdır. Yetiştirilen ürünün paylaşılması önceden kararlaştırılmış bir oran temel alınarak yapılmaktadır. Muzaraya benzeyen bir yöntem olan müsakatta temel alınan ürün meyve ağaçlarıdır.

Nakit ihtiyacının karşılanması amacıyla kullanılan bir yöntem olan teverruk, bir malın taksit yapılarak alınması ve satıcı dışındaki bir şahsa peşin satılmasıdır. Bu metot ödeme güclüğü içerisinde olan müşterilerin borçlarını tekrardan yapılandırmasında kullanılabilir. Hanbelî Mezhebi açısından sorun olmayan bu metot, diğer mezheplerce onaylanmamaktadır.

Hizmet ve mal bedelinin peşin ödenip ileri vadeyle bu hizmet ve ürünlerin satın alınmasına selem denmektedir. Burada banka, gelecekteki ürünü peşin olarak satın alır, ama bu ürünü hemen satamaz. Vadesinin beklemek durumundadır. İslam hukuku altın, gümüş, para gibi varlıkların bu metotla satışını yasaklamıştır. Çünkü bu değerli varlıklar yapılan bir yöntemle faiz özelliği kazandırmaktadırlar. İran'da yaygın olarak kullanılmaktadır. Oluşabilecek risklere karşı önlem almak amacıyla İran'daki bankalar bu işlemi paralel selem şeklinde yapabilmektedirler.

Faizsiz bono diye adlandırılan sukuk, özellikle 2005 ve sonrası dönemde önemini arttırmıştır. İslam hukuku açısından menkul kıymet özelliği taşıyabilecek varlıklar az sayıdadır. Buna göre firma, özellikle Sukuk'u ihraç etmek amacı için kurulmuş olan şirket üzerinden, menkul olarak pahalandırdığı varlıkları yatırımcılara satmaktadır.

İslami bankacılıkta sigorta ürünü olarak kullanılan tekafül, kefalet sözcüğünden türemiştir. Sözlükteki anlamına bakıldığında 'dayanışma, İslami sigorta' anlamına gelmektedir. Çeşitli şekilleri bulunmaktadır. Çok uzun zamandır uygulanmaktadır. Riskin paylaşılması esasına dayanmaktadır.

3. İran Faizsiz Bankacılık Sistemi

Bir geçiş ekonomisi olan İran ekonomisi, çoğunlukla devlet kontrolü altında planlı bir ekonomik sisteme sahiptir. Bu nedenle bankalar gibi aracı kurumların sayısı oldukça azdır. İran'da İslami kurallar uygulandığı için ülkede faiz yasaktır. Faiz uygulayan kişi veya kurumlara hapis cezası verilmesi mümkündür. İran bankalarında, banka kazancı arka plandadır. Ön planda ülkeye ve bunun yanında Müslümanlara kazancı faizsiz bir şekilde sağlamak yer almaktadır. İran bankacılığına yakından bakmak, sektörü anlamak adına olumlu olacaktır.

İran'da faaliyet gösteren bankaları hizmet ettikleri sektörler göre devlet ticaret bankaları, devlet uzman bankaları, özel bankalar ve gerzulhasane bankaları şeklinde tasnif etmek mümkündür. Devlete ait ticaret bankaları Sepah, Milli ve Post Bankalarının tümünden oluşmaktadır. Devletin gelirlerinin de takip edildiği bu bankalarda devletin tüm işleri yapılmaktadır. Ayrıca, hazine ve ordunun bütçesiyle ilgili hesaplar bulunmaktadır. Bu

bankalar, İslami standartlarda hizmet sunmaktadırlar. İran'ın iktisadi politikalarını uygulama ve güçlendirme amacıyla kurulmuş bankalar arasında Toseie, Sadirat, Sanatomaden, Keşaverzi, Masken ve Toseyetavon yer almaktadır. Toseie Bankası, milli gelirin artması ve ülkenin gelişmesi için kurulmuştur. Sadirat Bankası, ülke ihracatının desteklenmesi için kurulmuştur. Sanatomaden Bankası, madencilik arttırılması amaçlanmıştır. Keşaverzi Bankası, tarım faaliyetlerinin ve kırsal kalkınmanın artırılmasının desteklenmesi amacıyla kurulmuştur. Mesken Bankası, emlak alımı faaliyetlerini desteklemek için kurulmuştur. Toseyetavon Bankası, kooperatif firmalarının faaliyet alanlarının gelişmesini sağlayarak onları desteklemek amacıyla kurulmuştur. Gerzulhasane bankalarının amacı, 2008 yılında, ülkede yeni evlenenlere beş yıllık ve faizsiz evlenme kredisi temin etmektir. Bankada başka amaçlarla hesap açılmamaktadır. Sadece kredilerden yararlanan çiftler tasarruf hesabı bulundurabilmektedirler.

İran Merkez Bankası Yasasının 1999 yılında kaldırılması ve özel bankacılık faaliyetlerine izin verilmesi sonucunda özel bankalar 2000 yılından itibaren faaliyete geçmiştir. Bu dönemden sonra özel bankacılık hızla gelişmiştir. Buna rağmen tek koşul İslami koşullara uygun bir yapıya sahip olmaları yani faizsiz bankacılık yapılarıdır. Bu çerçevede faaliyet başlayan bankalar Egtesade Novin (2000), Parsiyan (2000), Karafarin (2001), Saman (2001), Sarmaye (2007), Pasargad (2008), Sinal (2009) ve Tat (2010) olmuştur.

İran'da çok eskilere dayanan bankacılık sisteminin tarihi süreci üç kategoride ele alınmaktadır. Bu çerçevede İran'da bankacılık faaliyetlerini milattan önce, son iki yüz yılda, devrimden sonra faizsiz bankacılık kanunu sonrası dönemlerde aşağıda ele alınmaktadır.

İran'da bankacılık faaliyetlerinin milattan öncede oldukça aktif bir yapıda olduğu görülmektedir. Bankacılık faaliyetleri Prens kontrolü altında gerçekleşmiştir. İlk basit bankacılık yapısı Akamenler döneminde oluşturulmuştur (Serafraz, 2002: 230).

Dönemin bankalarından en ünlü olanı Ecibi bankasıdır. Bu banka Yahudiler tarafından kurulmuştur. Babil'e sürülen bu göçmen toplumun kurduğu Ecibi bankası dönemin en önemli bankası konumundadır. Faaliyetleri açısından bakıldığında bu banka fon toplama, emlak işlemleri, gayrimenkul ve ipotek işlemleri, kredi verme ve köle ticaretinde aktif bir rol üstlenmektedir (Avendi, 1975: 120).

İran'da bankacılık faaliyetlerini içeren adımlar para basımıyla devam etmiştir. Akamenler döneminde Sikke basılmıştır. Bu paranın en ünlü basımı M.Ö. 516 yıllarına dayanmaktadır. Bu paraya Dariyüş sikkesi denilmektedir ve büyük ihtimal dâhilinde saf altındandır. Başka araştırmalardan elde edilen bulgulara göre Madların başkenti olan Hegmatane şehrinde gelişmiş bankacılık faaliyetleri gerçekleşmiştir (Serafraz, 2002: 70).

1877'ye kadar paranın kâğıt olarak basılmadığı İran'da, bu tarihe kadar Bicek isminde para işlevini yerine getiren bir getiri aracı kullanılmıştır. Bu tarihlerde döviz şirketleri yurt içi ve yurt dışında faaliyet alanlarını genişletmiştir. Yurt içinde Tebriz, Tahran, Maşhad, Herat, İsfahan, Buşehr ve Şiraz; yurt dışında İstanbul, Londra, Paris ve Aşgabad şehirlerinde faaliyet gösterilmiştir.

1877 tarihine kadar ülkede yabancı bankalara müsaade edilmemiştir. Dış ülkelerle finansal bağ yalnızca döviz şirketleri vasıtasıyla olmuştur. 1877 yılında yabancı bankaların piyasaya girişiyle döviz şirketleri ve bankalar arasında bir rekabet meydana gelmiştir. Zamanla bankalar döviz şirketlerinin önüne geçişlerdir.

İran'daki ilk banka olan Şark Bankası İngiltere'de bulunan Yeni Doğu Bankasının şubesidir. Merkezi Londra'dadır. Bu banka Asya ve özellikle Hindistan'da yoğun bir faaliyet alanı kurmuştur. Bu banka devlete vergi ödemediği için 1887 yılında faaliyete geçmiştir. Yeni Doğu Bankasının İran'daki şubeleri; Tahran, İsfahan, Tebriz, Buşehr, Şiraz, Reşt ve Meşhed'dedir.

Yeni Doğu Bankası, döviz şirketleriyle rekabet etmiş ve bu rekabette döviz şirketlerini yenerek varlığını kanıtlamıştır. Fakat rekabet yeni bir bankanın piyasaya girmesiyle birlikte tekrar aktif bir konuma gelmiştir. Bu yeni kurulan bankanın ismi ŞAHİ Bankasıdır. Kurucusu Pavıl Juliyus Royter'tir.

ŞAHİ Bankası yüksek bir tutar karşılığında Şah'tan onay almış ve 70 yıllık para basma izni dâhil, bankacılıkla ilgili her türlü yetkiyi de kendi üzerinde toplamıştır. Fakat daha sonra sözleşme feshedilerek, işlem izni kaldırılmıştır. Banka döviz, sanayi ve ticari işlemlerde de yer almıştır. Bunun yanında para basmayla ilgili yetkisi de bulunmuştur. Daha sonra merkezi Tahran'dan Londra'ya taşınmıştır. Bu da ilgi çekici bir noktadır.

1890 yılında İstignazi Bankası, Jak Poliyakof adlı bir Rus tacirin önerisiyle kurulmuştur. Bu bankanın kurulma koşulu, 57 sene boyunca İran devletine vergi vermeden işlem yapabilmek iken 1922 yılında bu sözleşme iptal olmuş ve bankaya devlet el koymuş, faaliyetlerine son vermiştir.

Yabancı bankaların yükselişiyle birlikte ticaret yabancı bankaların eline geçmiştir. Ülke ticaretini bu yabancı bankalar yönetmiştir. Bunun nedeni para basma ve diğer parasal işlemlerin bankaların elinde olmasıdır. Ülkenin ekonomisi bundan dolayı kötüye gitmiştir. Bu durum o kadar ileri bir boyuta ulaşmıştır ki ülke güney-kuzey olarak iki bankaca paylaşılmıştır. Güney kısım Şahi Bankasının, kuzey kısım ise İstigrazi Bankasının kontrolüne geçmiştir. Finans sektörünün iki özel banka arasında paylaşılması sektörün oligopol bir yapıya bürünmesine ve yerli sermayenin yabancıların kontrolüne geçmesine neden olacağı için İran'da yerli bir banka kurulması fikri ortaya çıkmıştır. İlk olarak yerli bir banka kurmak için Hac Mohammad Amin Darolzarb isimli tacir 1879'da Nasiridin Şah'tan izin talep etmiştir fakat gereken izni alamamıştır. İlk İran bankası olan Sepah 1925 yılında kurulabilmiştir (Yarifard ve ark., 2011: 33).

İlk milli banka önerisi ise 1885 yılında öne sürülmüştür. Fakat Rusya ve İngiltere'nin müdahaleleri ve Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ertelenmiştir. İran Milli Bankası, Birinci Dünya Savaşının sonrasında ancak 1928 yılında meclis tarafından onaylanmıştır. Milli Bankanın kurulması 1931 yılında Şah'ın ŞAHİ Bankasından para basma yetkisini alıp bunu milli bankaya devretmesine neden olmuştur. Böylece bankacılıktaki tüm yetkilere sahip ilk milli banka tam olarak işlerlik kazanmıştır.

İran Milli Bankası, 1950'ye kadar ülkenin mali işlemlerinden tek başına sorumlu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı bitiminden sonra mali işlerden sorumlu tek banka özelliğini korumuştur. 1950 sonrası dönemde yasalar gereği yerli ve özel bankalar kurulmuştur. Yabancı bankaların İran bankacılık sektörüne girişleri ise 1953'te yine yasayla kabul edilmiştir. Bu nedenle İran bankacılık sektöründe rekabet artmıştır. Fakat para basma hala Milli Bankada bulunmuştur. 1959 yılında İran Merkez Bankasının kurulmasıyla beraber para basma gibi önemli yetkiler Merkez Bankasının kontrolüne aktarılmıştır. Merkez bankasının para basmayla ilgili yetkisi 1960 yılında kabul edilmiştir.

İran Merkez Bankasının Görevleri (1972 yılındaki ek yasayla birlikte); Milli paranın gerek ulusal gerek uluslararası alanda değerini korumak, para (sikke vb.) basmak, döviz ve para girişi çıkışı takip etmek, döviz ve para işlemlerini düzenlemek amacıyla yasa önermek, para, kredi gibi finansal sistemleri sağlamlaştırmak, altın işlemlerinde ve ticaretinde kontrol ve koruma amaçlı yasa önermek, mali kuruluşların ve bankaların denetimini yapmak, krediyle ilgili genel durumların yönetimini sağlamak, ülkedeki döviz ve altın rezervlerini tutmak, ülkedeki bakanlık, kuruluş gibi önemli yerlerin hesaplarını kaydetmek, gerek yurt içinde gerek yurt dışında mali kuruluşlar bazında devleti temsil yetkisine sahip olmak, bono ve tahvile ilgili ihraç yetkisi ve bu yetkiyi yönetmek, ticari ve mali konularda uluslararası düzeyde anlaşmalar yapmaktır.

İran'da 1979'lu yıllarda yaşanan devrim sonrası kaos ortamı sonucunda yerli özel bankalar ve yabancı bankaların hissedarları ve sahiplerinin sermayelerini yurtdışı kanallarına aktarması durumuyla karşı karşıya gelinmiştir. İran ekonomisi bu durumdan kötü etkilenmiş ve Devrim Meclisinin kararı neticesinde tüm bankalar kamulaştırılmıştır. Kamulaştırılanlar; 2 yatırım şirketi, 16 emlak ve mevduat şirketi, 15 yerli özel banka ve 13 yabancı hissedar sahibi banka iken yeni kurulan bankalar; Milli, Refa, Sepah, Mellat, Saderat, Mesken ve Ticaret Bankalarıdır.

İslam devrimi gerçekleşmesine rağmen bankacılık sektörünün faaliyetlerine aynı şekilde devam etmesi şeriat taraftarlarının tepkilerine neden olmuştur. Ortaya çıkan İslami düşünceyle beraber faizin kaldırılması ön plana çıkmıştır. 1983'te İslami Meclis Şurasının faizsiz bankacılığı içeren yasayı onaylamasıyla 1984 sonrası tüm bankalar faizsiz bankacılığa geçiş yapmışlardır.

4. İran'da Faizsiz Bankacılık Sistemi

İran bankacılık sektörü diğer ülkelerin bankacılık sektörlerinden farklıdır. Bunun nedeni çok basit bir şekilde ifade edilirse, İran'da dini bir yapının egemen olmasıdır. Faizin (riba) yasak olması nedeniyle normal bankacılık faaliyetleri yerine faizsiz bankacılık bulunmaktadır.

Bilindiği üzere klasik bankacılıkta müşteri ve banka arasındaki bağ borçlu-alacaklı şeklindedir. Vadenin ne zaman sona ereceği, vade sona erdiğinde ne kadar tutar ödeneceği, ne kadar faiz getirisi olacağı önceden bilinmektedir. Faizsiz bankacılıkta ise müşteri banka ilişkisi kar ve zarar ortaklığı şeklindedir. Vadesi belli olan iş sona erdiğinde faaliyetler sonucu elde edilen kar-zarar taraflara dağıtılmaktadır.

Faizde tutar önceden belirlenmektedir. Kar payının faizden temel farkı önceden belirlenmesi gibi bir durumun söz konusu olmamasıdır. Faizde vade sonrası kar garantisi var iken kar payında gerçekleştirilen projenin başarısı kar-zarar durumunu belirlemektedir. İran bankacılığında günümüzde her ay durum değerlendirmesi yapılarak karın bir bölümü müşterilere dağıtılmaktadır. Sene sonunda yıllık hesaplar yapılarak kar fazlası banka tarafında müşterilere verilmektedir. Zarar durumunda da bu tutar müşteriden alınmaktadır. Böylece aylık incelemelerle gidişat kontrol altında tutularak müşterilerin kazancı aydan aya belirlenmekte ve yılsonunda da genel bir inceleme yapıldıktan sonra müşterilere kar veya zarar dağıtılmaktadır. İran bankacılığı bu sistemle birlikte hiç zarar etmemiştir.

İslami kurallara uygun bankacılık sisteminin İran'da çok geçmişi bulunmamakla birlikte İran ekonomisinin temelini oluşturmaktadır. Bu sistemde fon talep edenlerle arz edenleri buluşturmak üzere çeşitli enstrümanların İslami kurallara uygun bir şekilde sisteme kazandırıldığı görülmektedir. Sistemin daha net anlaşılması için bu enstrümanları incelemek yararlı olacaktır.

4.1. İran Faizsiz Bankacılık Sisteminde Fon Toplama Yöntemleri

İran'daki İslami bankalar müşterilerden garzulhesene hesapları yoluyla fon toplamaktadır. Müşterinin vekâlet vermediği işlemlerin tamamında elde edilen kar haram kabul edilmektedir. Garzulhesenenin anlamı iyi borçtur. Gerçek veya tüzel kişiler tarafından açılan, müşterilerin istediği zaman tamamen veya kısmen parayı geri çekme özelliği taşıyan, yatırılan tutar karşılığında banka tarafından kar ödenmeyen hesaplara Garzulhesene hesap adı verilmektedir (Tutunçyan, 2000: 95). Garzulhesene hesapları cari hesaplar ve vadeli hesaplar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Cari hesapların faiz getirisi söz konusu değildir. Müşteriler kar payı beklentisi olmadan paralarını bankaya yatırmaktadırlar. Parasını çekmek isteyen müşteriler istedikleri an bunu yapabilmektedirler. Müşteriler bankanın kendilerine verdikleri çeklerle, paralarını istedikleri gibi yönetebilmektedir. Hatta müşteriler bu çekler vasıtasıyla paralarını başka bankalara

aktarabilmektedirler. Fakat bu müşteri hesapları birikim hesaplarıysa çek verilme durumu olmamaktadır. Müşteri parasını çekebilme ya da diğer işlemleri yapabilmek için bankaya başvurmak durumundadır. Birikim hesabı olan müşterilere, bankalar tarafından, yatırılan tutarın yüzde ikisi oranında bir yılbaşı armağanı verilebilmektedir. Bu armağanın sahibinin hangi müşteri olacağı konusunda çekiliş yapılmaktadır.

Garzulhesene hesapları içerisinde yer alan ikinci tür hesaplar vadeli hesaplardır. Kar payı olasılık dâhilindedir. Müşteriler vekâlet vererek bankayı gerekli şekilde yetkilendirmektedirler. Kar payları yılsonunda dağıtılmaktadır. Kar payını önceden bilmek mümkün olmamaktadır. Bunun yanında anaparanın ödeneceği garantisinin olmaması durumu da bulunmaktadır. Bankalar bu konuyla alakalı gerekli izinleri Merkez Bankasından alarak müşterisinin anaparasını sigortalayabilmektedir. Vadeli hesaplar; kısa vadeli hesaplar ve uzun vadeli hesaplar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kısa vadeden kasıt; 30 günlük, üç aylık ve altı aylık hesaplar, uzun vadeden kasıt, bir yıllık, üç yıllık ve beş yıllık hesaplardır. Vade ne kadar uzunsa kar payı da o kadar fazla olabilmektedir.

4.2. Fon Kullandırma Yöntemleri

İran'da faiz olmamasına rağmen bankaların ve müşterilerin bir kazanç elde etmeleri gerekmektedir. Kazanç elde etme yolları ise İslami standartlara uygun olmalıdır. Bu yöntemlerin uygulanabilmesi için akit yapılmaktadır. Akit, kişi ya da gruplar arasında karşılıklı anlaşmadır. İran bankacılığında akitsiz işlem yapılmamaktadır. Her iş ve her durum için akit yapılması zorunludur. Altısı mübadele, beşi katılım olmak üzere 11 çeşit akit bulunmaktadır.

Mübadele akitlerinde bankaların, müşterileri ile ilişkileri gayet açıktır. Mübadele akitlerinde banka-müşteri ilişkisi, alıcı ve satıcı arasındaki ilişki gibidir. Yapı itibariyle takas işlemine benzeyen bu akit türü karşılığında banka belli bir miktar para talep etmektedir. Akdin belli bir süresi vardır ve bu süre dolduğunda sorumluluklar da bitmektedir. Bankalar yapacakları işlem öncesinde bir işlem tutarı talep edebilmektedirler. Yani banka kazancını kararlaştırıp bu tutarı temin ederek daha sonra işlemi yaparak ya da malı müşteri için satın alarak da akdi yerine getirmektedir.

Akdin vadesi dolduğunda müşteri üzerine düşen gereklilikleri yerine getirmesi durumunda akit konusu malın sahibi olmaktadır. Bunun dışında akit durumu sonrasında takibe gerek kalmamaktadır. Önemli olan o akdin yerine getirilip getirilmemesidir. Daha sonra nasıl kullanıldığı ya da ne amaçla kullanıldığı bankayı ilgilendirmemektedir.

Katılım akitleri ise ortaklık sözleşmeleridir. Ortaklar, sermayeleri dışında emeklerini de ortaya koymaktadırlar. Ortağın finansal sermayesi olmasının zorunluluğu bulunmamaktadır. Emek ortaya koyarak bu ortaklığa katkıda bulunabilmektedir. Kar ya da zarar durumlarından hangisi ortaya çıkmış olursa olsun bunları paylaşırken herkes ortaya koyduğu emek ve sermaye oranında etkilenmektedir.

Katılım akitleri süreklilik özelliği taşımaktadır. İş bitmiş olsa dahi sözleşmedeki bütün hükümler yerine getirilene kadar akit hala geçerli olmaktadır. Kar payı önceden belirlenmesine rağmen kesinlik taşımamaktadır. Mali yılbaşında yapılan hesaplamalar sonucunda net tutar belli olmaktadır. Burada diğer bir özellik ise banka müşterilerine söz konusu malı kullanma izni vermektedir. Banka mala sahip olmayı sürdürmektedir. Bu da takip ve denetimi gerekli kılmaktadır.

Bir diğer kredi verme yöntemi doğrudan yatırım yapmaktır. Doğrudan yatırım yapma bir sözleşme niteliği taşımamaktadır. İslam dini doğrudan yatırımdan elde edilecek kara karşı değildir. İran'daki bankalar doğrudan yatırımla firmalara ve fabrikalara ortak olabilmektedir.

Hatta borsada yer alabilmektedir. Yani, bankalar müşteri kategorisinde bulunarak işlem yapabilmektedir.

Bütün bankacılık işlemleri İran bankacılık sisteminde yapılabilmektedir. Diğer bankacılıklardan farkları; kredi verme ve fon toplama usulünden kaynaklanmaktadır. Karıştırılmaması gereken nokta faiz ve işlem sonucu ücret almak aynı değildir. İran bankacılığında gerçekleştirilen işlem için ücret alınmaktadır. Fakat faiz yasaktır. Bunun dışında İran bankacılığının klasik bankacılıktan farkı bulunmamaktadır.

4.3. İran Faizsiz Bankacılık Sisteminin Faizsiz Bankacılık Sistemi ile Karşılaştırılması

İran'da uygulanan bankacılığın fon kullandırma yöntemleri İslam/faizsiz bankacılığın fon kullandırma yöntemleri ile eşleştirildiğinde; mübadele akitleri murabaha yöntemi ile özdeşleşmektedir. Banka müşteri için önceden kararlaştırılan tutarda malı satın almakta ve müşteriye geri satmaktadır. Anlaşma sonunda şartlar yerine getirildiği takdirde malın mülkiyeti müşteriye kalmaktadır. Katılım akitleri ise mudarabe yöntemi ile benzer özellikler göstermektedir. Özellikle ticaret finansmanında kullanılan bu yöntemde bankalar yatırımın finansmanı karşılamakta ve önceden kararlaştırılan sermaye oranı kadar yıllık kar üzerinden pay almaktadır.

İran'da faizsiz bankacılık uygulamalarında fon toplama yöntemleri bağlamında garzulhesene hesapları kullanılmaktadır. Bu sistem içerisinde İran'da müşterilerin vekalet vermesi zorunludur. Bu hesaplar üzerinden herhangi bir faiz ödenmesi söz konusu değildir. Ancak vadeli ve vadesiz olarak hesap açtırılabilmektedir. Vadeli hesaplar Türkiye'deki katılma hesaplarına benzer yapıdadır. İran'daki vadeli hesaplarda kar payını önceden bilmek mümkün olmamaktadır. Bunun yanında anaparanın ödeneceği garantisinin olmaması durumu da bulunmaktadır.

Fon kullandırma yöntemleri incelendiğinde ise İran'daki sistemin şeri kurallara tamamen uygun ve daha katı bir yapısı olduğu ifade edilebilir. İran'da uygulanan bankacılığın fon kullandırma yöntemlerinden mübadele akitleri murabaha yöntemi ile özdeşleşmektedir. Banka müşteri için önceden kararlaştırılan tutarda malı satın almakta ve müşteriye geri satmaktadır. Anlaşma sonunda şartlar yerine getirildiği takdirde malın mülkiyeti müşteriye kalmaktadır. Katılım akitleri ise mudarabe yöntemi ile benzer özellikler göstermektedir. Özellikle ticaret finansmanında kullanılan bu yöntemde bankalar yatırımın finansmanı karşılamakta ve önceden kararlaştırılan sermaye oranı kadar yıllık kar üzerinden pay almaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada dünyada giderek yaygınlaşan faizsiz bankacılık sistemi, özelde İran'da uygulanış şekli incelenmiştir. İran'ın seçilmesinde hem İran'a uygulanan ambargonun kaldırılmasıyla dünyaya açılan İran pazar hacminin tüm Dünya ülkelerinin merceğinde olması hem de İran-Türkiye arası bankacılık sektöründe yapılabilecek yatırımların büyüklüğü etken olmuştur. Türkiye açısından da yeni fırsatlar doğurabilecek bu durum oldukça önemlidir. Kavramsal hazırlanan bu çalışmada literatür taraması yapılarak mevcut durum analizini ortaya koymaktadır. Bu alanda çalışma yapacak araştırmacı ve uzmanlara yol gösterici olma niteliği taşıyan bir kavramsal çalışma olarak değerlendirilebilir.

Bankalar, genel anlamda, fonları az faizle toplayarak daha fazla faizle fon talep edenlere aktaran işletme olarak nitelenebilir. Bankalar, ekonomideki mevcut fonlara aracılık edip, bu fonların etkin bir şekilde kullanım alanlarına iletilip, yatırım tüketim gibi alanlarda değerlendirilmesine aracılık etmek suretiyle ekonomide etki yaratmaktadır. Bu doğrultuda

bankaların genel olarak dört temel işlevi; ödeme araçlarının yönetimi, portföy yönetimi, fon transferleri ve risk paylaşımının saptanması ile alacakların işlenmesi, daha iyi bilgi edinme ve işlem maliyetlerinin azaltılmasıdır.

Faizsiz bankacılık, İslami bankacılık ve katılım bankacılığı farklı isimlerle dünyada kullanılan ve giderek yaygınlaşan bir bankacılık sistemidir. Faizsiz bankacılık fikrinin öncülüğü 1963 yılında Mısır'da Ahmet en-Neccâr tarafından yapılmıştır. Nitekim ilk ticari faizsiz bankacılık da Mısır'da kurulan Nasır Sosyal Bankası olmuştur. İslam ülkeleri tarafından benimsenen sistemin yaygınlaşmasının ikinci adımı olarak Sudan'da kurulan Faisal İslam Bankası gösterilebilir.

Faizsiz bankacılık sisteminin uygulandığı başka bir ülke olan Malezya'nın özelliği küresel sukuk ihracının çoğunun buradan yapıyor olmasıdır. Malezya'da faizsiz bankacılığın pazar payı %20 civarındadır. İslami bankacılığının payının %35'lerde olduğu ülkelerden birisi Suudi Arabistan'dır. Körfez ülkelerinde de yaygın bir şekilde İslami bankacılık yapıldığı görülmektedir. Özellikle 1970'lerden sonra petrolden beklenmedik şekilde yüksek gelirler elde eden bu ülkelerde bankacılık sisteminin kurulması ve yaygınlaşması da aynı yıllara denk gelmektedir.

Batı'da girişim sermayesi, risk sermayesi gibi farklı isimlerle faizsiz bankacılık benzeri ürünlere rastlanmaktadır. İslami bankacılıktaki katılım akdine benzer şekilde emeği ile ortak olan müşterilere finansman sağlayarak kazanca ortak olunmaktadır. Batı ülkeleri içerisinde İngiltere İslami aktife en çok sahip ilk 15 ülke arasında Müslüman ülkelerle birlikte yer almıştır.

Genel olarak faizsiz bankacılık geleneksel bankacılıkla birlikte yürütülmektedir. Bununla birlikte Pakistan tamamen İslami anlayışı benimseyen bir bankacılık sistemini uygulamaktadır. Ülkedeki yabancı bankalar dahi faizsiz bankacılık sistemini benimsemek durumundadır.

İran faizsiz bankacılık sistemi Pakistan gibi diğer ülkelerden sistem olarak tamamen farklıdır. Bu nedenle küresel faizsiz bankacılık sisteminin içerisinde İran'ın payı haliyle yüksektir. İran'ın dünya faizsiz bankacılık sistemindeki payı %36'dır¹.

İslam inanışında faizle ilgili yer alan hükümler bireylerin kazançlarını bu yöntem ile artırmalarına uygun olmadığı için geleneksel bankacılık uygulamalarının dışında alternatif sistemlere ihtiyaç duyulmuştur. Kar-zarar ortaklığına dayalı bir şekilde risk paylaşımı esasına göre düzenlenen bu faizsiz bankacılık sistemi İran'da İslami bankacılık olarak isimlendirilmektedir.

İran'da uygulanan bankacılık sistemi Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Malezya, Endonezya, Bangladeş ve diğer İslami usul ve esasların hakim olduğu ülkelerden de farklılık göstermektedir. Literatürde, İran dışındaki ülkelerde geleneksel bankacılık sistemlerine rastlanmaktadır (Doğan, 2013). İran'da uygulanan bankacılık sistemi tam olarak İslami bankacılık sistemidir.

Gerçek veya tüzel kişiler tarafından açılan, istenildiğinde tamamen veya kısmen geri çekilebilen ve banka tarafından kar ödenmeyen cari veya vadeli hesap olmak üzere ikiye ayrılan Garzulhesene hesapları fon toplamak amacıyla kullanılmaktadır (Tutunçyan, 2000: 95).

İran bankacılık sisteminde fon kullandırma yöntemleri olarak mübadele ve katılım akitleri kullanılmaktadır. Mübadele akitleri alıcı-satıcı arasındaki takas işlemine benzemektedir. Belirli bir süresi bulunan akitlerin süresi bitince tarafların sorumlulukları da ortadan kalkmaktadır. Akit süresince müşteri sorumluluklarını yerine getirdiği takdirde malın mülkiyetine sahip olmaktadır.

¹ Türkiye'nin payı yalnızca %4'tür.

Bir diğer akit şekli ise süreklilik özelliği taşıyan katılım akitleridir. Katılım akitleri ortaklık anlayışına dayanmaktadır. Müşteriler genellikle emekleri ile katılım akdi yaparken, banka sermayeyi koymaktadır. Banka doğrudan yatırım yapmak suretiyle de finansal sermayeyi sağlayabilir.

İran faizsiz bankacılık sisteminde geleneksel bankacılık hizmetlerinde yer alan vergi, maaş ve fatura gibi ödemeler, para transferleri yapılması, çek senet işlemleri, döviz işlemleri, akreditif gibi dış ticaret işlemleri, teminat mektubu, internet bankacılığı ve istihbarat gibi diğer hizmetler de yapılmaktadır.

Genel olarak incelenen İran faizsiz bankacılık sistemi nevi şahsına münhasır bir yapı sergilemektedir. Yine de uluslararası standartlara uyumun artırılması için düzenlemeler yapılması yakın zamanda olabilecek entegrasyonu kolaylaştırabilir. Faizsiz bankacılık uygulamalarına ilişkin raporlama standartlarının TFRS, IFRS gibi sistemlerle uyumunun artırılması için öncelik verilmesi sistemin yaygınlaştırılmasına katkı sağlayabilir. Türkiye'nin AAOIFI, IILM ve IDB gibi mekanizmalardaki etkinliği göz önünde tutulursa İran ile birlikte yapılabilecek projelerle uluslararası sistemin yaygınlaştırılmasına katkı sunulabilir.

İran'daki sistem incelenerek farklı sukuk uygulamaları ortaya konabilir ve diğer İslam ülkeleri ile birlikte standardizasyon sağlanabilir. Ulusal düzenlemelerde açık bir şekilde sukuk ile ilgili işlemlerin İslam hukukuna uygun yapılması gerektiği ifade edilebilir.

Faizsiz bankacılık araçlarının proje finansmanında alternatif finansman modeli olarak kullanılmasına ilişkin düzenlemeler artırılabilir. Uygun olduğu takdirde, özellikle stratejik yatırımlarda, vergisel ve yönetsel teşvikler getirilerek yatırımlar bu kanallara yönlendirilebilir.

Faizsiz bankacılık geleneksel bankacılığa kıyasla daha riskli görünüm sergilemektedir. Riskin dağıtılması için yatırımlar çeşitlendirilebileceği gibi başlangıçta yapılacak risk analizleri ile risk asgariye indirilebilir.

Bu çalışma faizsiz bankacılık sistemine literatür taraması yöntemiyle İran özelinde incelemiştir. Çalışmanın temel kısıtı İran ile ilgili dokümana ulaşılamaması olmuştur. Bu neden benzer çalışmalara ihtiyaç bulunduğu ortadadır. Sadece kavramsal değil bir kısım nitel ve nicel analiz yöntemleri kullanılarak saha araştırmaları yapılması da tavsiye edilebilir.

Kaynaklar

- Aggarwal, Rajesh K. ve Yousef, Tarik (2000). "Islamic Banks and Investment Financing", *Journal of Money, Credit and Banking*, XXXII, 1, 93-120.
- Allen, F. ve Santomero, A.M. 1999. *What Do Financial Intermediaries Do?* Departmental Working Papers 122, Tor Vergata University, CEIS.
- Avendi, M. (1975). İran'ın Sosyal Tarihi, Cilt.1, Emirkabir Yayınları, Tahran.
- Çizakça, M. (1999). İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Daniel, E. 1999. Provision of electronic banking in the UK and the Republic of Ireland. *International Journal of bank marketing*, 17(2), 72-83.
- Demir, M. (2015). "2008 Küresel Krizinin Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri". İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Doğan, M. (2013). Katılım ve Geleneksel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 58, 175-188.
- Döndüren, H. (2002). İslamî Ölçülerle Ticaret Rehberi, Erkam Yayınları, İstanbul.
- Eyüpgiller, S. 2003. *Bankacılar için Banka İşletmeciliği Bilgisi*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Güngör, K. (2015). Farklı Yönleri ve Katkılarıyla Katılım Bankacılığı. *Business And Management Studies: An International Journal*, 3(1), 17-38.
- Humphrey, D.B., Kim, M. ve Vale, B. 2001. *Realizing the Gains from Electronic Payments: Costs, Pricing, and Payment Choice*. *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 33, No. 2, Part 1, 216-234.
- Kumaş, M. S. (2007). Faizsiz Bir Finans Yöntemi Olarak Venture Capital Sistemi ve İslam Bankacılığı İle Mukayesesi, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 1, 279-298.
- Kuran, T. (2002). İslam'ın Ekonomik Yüzleri, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mevduat ve Katılım Fonunun Kabulüne, Çekilmesine ve Zamanaşımına Uğrayan Mevduat, Katılım Fonu, Emanet ve Alacaklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, R.G. Tarihi: 1.11.2006, R.G. Nu.: 26333.
- Özcan, Z.Ö. 2007. *Türkiye'de Elektronik Bankacılık: İnternet Bankacılığı Üzerine Bir Çalışma*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Parasız, M.İ. 1994. *Para, Banka ve Finansal Piyasalar*. 5. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Serafraz, A. (2002). Arkeoloji ve Devirler Sanatı (Madlar, Akamenler, Eşkaniler ve Sasaniler Tarihi). EFAF Yayınları, Tahran.
- Şahan, (2015). Katılım Bankacılığının Gelişimi Türkiye'deki Durumu ve Kullanılan Yöntemler
- Yarifard, R., Salehi, M. ve Davood, A. K. (2011). A Study on the Effects of Governmental Interferences in Iranian Banking Sector. *International Journal of Business Economics and Management Research*, Volume 2, Issue 1, 32-43
- Yıldırım, K. (2006). *Elektronik Bankacılık-Avrupa Birliği ve Türkiye Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,